
О. В. Ставицька, кандидат філософських наук, доцент, старший науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України

Деякі особливості політичних конфліктів у контексті політичної ситуації в Україні

З усіх сфер суспільства найбільш насиченою різними видами конфліктів є політична сфера, в якій розгортаються багатоманітні владні відносини. Це твердження сьогодні вже не потребує доказів. У той же час підвищена конфліктність даної сфери й надалі потребує поглиблених досліджень з метою пошуку шляхів подолання конфліктів і криз, а також кращого розуміння і прогнозування політичних процесів.

Як відомо, конфліктологія як наука виконує певні функції, зокрема, пізнавальну, аналітичну, прогностичну та ін. Тому звернення до положень науки з огляду на стан політичної сфери України, яка вже не один рік потерпає від масштабних конфліктів і криз, є вкрай необхідним. Це якщо не вирішить проблем, то принаймні допоможе краще зрозуміти, що відбувається в країні і які наслідки на нас чекають.

Теоретичні дослідження політичного конфлікту, його причин та змісту відбувались у межах еволюції філософської та соціально-політичної думки фактично протягом всієї історії. Якщо узагальнити теоретичні положення про суть і роль політичного конфлікту, сформульовані багатьма видатними мислителями — від Аріс-

тотеля та Конфуція до К. Маркса, Р. Дарендорфа, М. Вебера, Л. Козера та вітчизняних дослідників¹, то слід констатувати, що в соціальному просторі, яким є суспільство, завжди існують взаємодії людей, які включають як співпрацю, так і конкуренцію. Найгостріших форм конкурентна взаємодія набуває в політичному просторі, де об'єктом конфлікту стають відносини домінування, відносини панування і підпорядкування, втілені у владних відносинах і структурах. Політичний конфлікт є проявом і результатом конкурентної взаємодії двох або більше сторін (індивідів, груп, спільнот, держав), що оспорожують один у одного розподіл і утримання владних ресурсів, повноважень і благ. Всебічний конфліктологічний аналіз політичного конфлікту не є метою даної статті, але ж звернути увагу на деякі висновки науки щодо закономірностей розвитку політичного конфлікту вважаємо необхідним.

Конфліктологічна наука твердить, що основним об'єктом політичного конфлікту виступає політична влада як спосіб і засіб панування однієї соціальної верстви (класу) над іншою. У сучасному суспільстві влада є інституційно оформленою можливістю і здатністю визначати, направляти і контролювати зміст і форми соціальної поведінки різних соціальних груп і спільнот, окремих індивідів. Сама ж можливість одних соціальних груп або індивідів робити владний вплив на інші випливає з диференціації всіх лю-

¹ Див., напр.: *Маковельский А. О.* Досократики / А. О. Маковельский. – Казань, 1914. – Ч. 1; *Макиавелли Н.* Государь / Н. Макиавелли. – СПб.: Азбука-классика, 2004; *Гоббс Т.* Левиафан / Т. Гоббс // Избр. произведения. – М., 1964. – Т. 2; *Руссо Ж.-Ж.* Рассуждения о происхождении и основаниях неравенства между людьми / Ж.-Ж. Руссо // Антология мировой философии. – М., 1969. – Т. 2; *Маркс К.* Капитал / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – Т. 25. – Ч. 1; *Дарендорф Р.* Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Соц. исслед. – 1994. – № 5; *Вебер М.* Социальные причины падения античной культуры / М. Вебер. – М., 1992; *Козер Л.* Функции социального конфликта / Л. Козер. – М.: Идея-Пресс, 2000; *Boulding K.* Conflict and Defens. A General Theory / K. Boulding. – New York, 1961; *Lassuel G.* World Politics and Personal In security / G. Lassuel. – New York, 1975; *Дмитриев А.В.* Конфликтология : учеб. пособие / А. В. Дмитриев. – М.: Гардарики, 2000; *Социальная конфликтология : учеб. пособие для вузов / под ред. А. В. Морозова.* – М.: Изд. центр «Академия», 2002; *Конфликтология : підручник / за ред. Л. М. Герасіної та М. І. Панова.* – Х.: Право, 2002.

дей, що існують у даному суспільстві, на дві великі групи, одна з яких володіє політичною владою і внаслідок цього домінує над іншими людьми і групами, а останні, будучи позбавленими влади, вимушені підкорятися першим і виконувати їх пануючу волю. Інтереси ж людей, що належать до цих груп, не тільки різні, але і протилежні: ті групи, які володіють владою, зацікавлені в її утриманні, збереженні і зміцненні, ті ж, які влади позбавлені і не мають до неї доступу, зацікавлені, щоб змінити існуюче становище, добитися перерозподілу влади. Саме тому вони і вступають у конкурентні взаємодії, усвідомленим втіленням яких є політичний конфлікт. Протистояння політичних сил та окремих особистостей, яке спостерігається протягом останніх років в Україні, є розгорнутою ілюстрацією цього твердження.

Водночас розвиток подій на протилежному боці політичної барикади має свої закономірності, про які пануюча верхівка просто забуває через захоплення боротьбою за владу. Позбавлені влади соціальні верстви і групи, зіткнувшись з несправедливістю, з більш менш замаскованим ігноруванням їх корінних інтересів з боку осіб або груп, що володіють владою, починають усвідомлювати протилежність своїх інтересів інтересам тих, хто здійснює владу в суспільстві. Щоб добитися перерозподілу влади, необхідно потіснити пануючих із займаних ними позицій або виробити корінні зміни у структурі, змісті і спрямованості їх діяльності. Але зробити це дуже важко, оскільки всі інститути влади спираються не тільки на силу права, але і на насильство. Тому тільки концентрованими зусиллями індивідів і груп, що займають невідмінює положення у відносинах влади, у відносинах політичного панування і підпорядкування, можна домогтися перерозподілу влади і зміни її структури, на що і спрямований політичний конфлікт. Тільки усвідомивши свої політичні інтереси, їх протилежність інтересам правлячої верхівки, а потім сконцентрувавши свої зусилля і ресурси, соціальна група, позбавлена влади і вимушена підкорятися іншій, пануючій групі, дістає можливість відібрати владу у останньої. Але щоб ці зусилля мали організований і цілеспрямований характер, соціальна група, ущемлена існуючою системою розподілу влади в суспільстві, формує політичні рухи,

організації, партії, націлені на боротьбу з пануючою соціальною групою. З огляду на ситуацію в Україні можна сказати, що тільки незрілість громадянського суспільства і нерозвиненість громадських інституцій поки що врятовує можновладців від відкритого соціального опору з боку населення. Але якщо стан постійного політичного конфлікту всередині влади та нехтування інтересами населення будуть продовжуватись і надалі, ситуація може змінитись відповідно до законів суспільного розвитку. І тоді серед відомих форм вирішення політичного конфлікту — інтеграція з суперником, кооперація з ним та придушення суперника — буде обраний третій варіант.

Важливим аспектом наукового аналізу політичного конфлікту є його типологізація. Вирішальну роль в обумовленості змісту, характеру, видів і форм політичних конфліктів відіграє цілком певний структурний і соціально-політичний контекст суспільного життя, в якому вони відбуваються, тобто певний тип суспільства. Існує декілька різних підходів до типологізації суспільств і відповідно до типологізації політичних конфліктів, що в них відбуваються. Найконструктивнішим і продуктивнішим для розуміння суті і особливостей політичних конфліктів здається такий методологічний підхід, який підрозділяє існуючі різновиди суспільств на два основні типи за критерієм їх соціально-політичної суті: суспільства закритого типу і суспільства відкритого типу. Відмінність між ними автор даної концепції, відомий англійський соціальний філософ К. Поппер бачив у тому, що в закритому суспільстві індивід повністю підлеглий піднесеній над ним соціальній спільності, жорстко обмежений у своїх діях численними табу, заборонами¹. У суспільствах «відкритого типу», де утверджуються демократія, плюралізм думок, оцінок і позицій, політичні конфлікти набувають легітимного, інституціоналізованого характеру. Внаслідок цього в такій системі реалізуються можливості розв'язання конфліктних ситуацій шляхом парламентської боротьби, зміни уряду і т. ін., не доводячи їх до стадії соціально-го макроконфлікту. Період, що минув після вступу пострадян-

¹ Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер. – Т. 1–2. – М., 1992.

ських країн на шлях переходу до демократичного «відкритого суспільства», спонукає зробити висновок про перехідний стан суспільства як особливий тип, що має власну логіку історичного розвитку і набір певних особливостей. У цьому суспільстві домінують риси своєрідної посттоталітарної конфліктності. Суспільство перехідного типу — це суспільство, для якого характерні нелінійні соціально-політичні процеси і невизначеність їх можливих результатів¹.

Оскільки в попередній, тоталітарний період у такому суспільстві відсутня реальна практика виявлення і вирішення політичних конфліктів, воно ще не виробило навичок їх запобігання, регулювання за допомогою певних правил і процедур. У результаті виникаючі в ньому конфлікти нерідко набувають нецивілізованого характеру і в процесі свого розгортання і загострення здатні різко послабити політичну систему, а за несприятливих для політичної системи внутрішніх і зовнішніх умов призвести і до її руйнування. При різкому послабленні інститутів влади і поглибленні соціально-економічної кризи, посилюваної протистоянням політичних сил, до влади в такій політичній системі може прорватися екстремістське угруповання, здатне своїми активними діями повернути назад цивілізаційно-культурний розвиток країни і її народу. Про такі наслідки, можливість яких доведена наукою, українська влада, схоже, не замислюється.

Водночас слід зазначити, що в сучасних конфліктологічних теоріях все більше превалює точка зору, згідно з якою політичні конфлікти мають дійсно руйнівний для суспільства характер тоді, коли відбуваються або у вузьких сферах, або в особливо несприятливих для його подальшого соціально-економічного і культурного розвитку ситуаціях. В країнах же, що мають гнучку, розвинену систему соціально-політичного представництва (правова держава, ефективно діючий парламент, сформоване громадянське суспільство), розвиток і врегулювання конфліктів дає можливість

¹ Див.: *Мельвиль А. Ю.* О траекториях посткоммунистических трансформаций / *А. Ю. Мельвиль* // *Полис.* — 2004. — № 2; *Гельман В. Я.* Постсоветские политические трансформации. Наброски к теории / *В. Я. Гельман* // *Полис.* — 2001. — № 1.

забезпечувати стабільну стійкість і динамічний розвиток політичної системи, її гнучку адаптацію до внутрішніх і зовнішніх умов, що змінюються. На жаль, українські реалії свідчать про перший варіант.

Своєрідність сучасних політичних конфліктів призводить до того, що істотно змінюється їх конфігурація і спрямованість. Коли переважали конфлікти класового характеру, до яких залучалися широкі народні маси, як це було в соціальних революціях, де, за словами В. І. Леніна, «криза верхів», — коли верхи не могли управляти по-старому, поєднувалась з «кризою низів», які не могли миритися із старими політичними порядками і владними структурами, конфліктне протистояння неминуче набувало «вертикальної» спрямованості: «низи» повставали проти «верхів».

Сьогодні ж політична ситуація в Україні віддзеркалює іншу особливість існуючих політичних конфліктів. Вони здебільшого індивідуалізуються (В.Ющенко — Ю.Тимошенко), а маси найчастіше залишаються осторонь у ролі байдужих або більш-менш зацікавлених спостерігачів, конфліктна взаємодія розгортається переважно по лінії протистояння різних гілок влади або різних політичних партій і угруповань. Сказане про вертикальну і горизонтальну спрямованість конфліктних протистоянь дає підставу для висновку про переважання сьогодні в Україні конфліктів «горизонтального типу», тобто усередині самих владних структур з приводу обсягу владних повноважень та їх розподілу між угрупованнями пануючої еліти.

Різноманітність змісту і функцій політичних конфліктів, форм їх проявів органічно пов'язано з різноманітністю їх детермінації. Більшість конфліктологів як вирішальну причину політичних конфліктів виділяє групу об'єктивних соціальних чинників¹. До них належать, у першу чергу, реально існуючі в суспільстві відносини панування і підкорення, що розподіляють індивідів і їх

¹ Див.: *Дмитриев А. В.* Конфликтология : учеб. пособие / А. В. Дмитриев. — М. : Гардарики, 2000. — С. 73–88; *Социальная конфликтология : учеб. пособие для студ. вузов / под ред. А. В. Морозова.* — М. : Изд.центр «Академия», 2002; *Конфликтология : підручник / за ред. Л. М. Герасіної та М. І. Панова.* — Х. : Право, 2002. — С. 52–72; *Бабосов Е. М.* Конфликтология : учеб. пособие / Е. М. Бабосов. — Минск : ТетраСистемс, 2000. — С. 67–88.

групи, соціальні верстви за позиціями, одні з яких дають можливість їх індивідам і групам здійснювати владні повноваження і реалізовувати тим самим свої докорінні політичні, економічні та інші інтереси, а інші, навпаки, відокремлені від влади, не дають можливості відповідним індивідам і верствам реалізувати свої інтереси в політиці, економіці, культурі тощо. Таке розмежування і протистояння позицій, інтересів, потреб у здійсненні владних відносин частіше всього детермінує виникнення політичних конфліктів між тими, хто володіє владою, і тими, хто позбавлений влади і тому вимушений підкорятися політичному домінуванню інших осіб, груп, організацій, партій і т.п.

Другий детермінантний вузол у виникненні політичних конфліктів становлять корінні розбіжності політичних ідеалів і переваг, ціннісних орієнтацій індивідів, їх груп і спільнот. Подібного роду конфлікти найчастіше виникають у тих країнах, де протистояють якісно різні уявлення про шляхи реформування політичної системи суспільства, його державного устрою, висувуються різні, деколи прямо протилежні точки зору про шляхи виходу з кризи. Причому гострота політичного конфлікту визначається не тільки масштабами і силою протистояння конкуруючих політичних груп, але і гнучкістю, еластичністю або, навпаки, жорсткістю існуючої системи влади.

Ще одним фактором, що обумовлює виникнення конфліктних ситуацій у сфері політики, є сукупність причин, пов'язаних з процесами ідентифікації громадян, усвідомлення ними своєї приналежності до політичних, соціальних, етнонаціональних, релігійних, субкультурних спільнот, чим обумовлюється істотна розбіжність у розумінні ними свого місця і ролі в соціальній і політичній системі суспільства. Такого роду конфлікти найчастіше відбуваються в суспільствах перехідного типу, до яких належить і сучасна Україна, де людям доводиться усвідомлювати себе громадянами нової держави, де колишня суспільна ідентифікація руйнується, а на її місці відбувається суперечливе становлення нових, переважно групових ідентифікацій: «ми — українці», або «ми — бідні», або «ми — православні» і т.п. Таке роздроблення ідентифікацій призводить до розщеплювання раніше об'єднуючих

людей цінностей та інтересів на приватні, викликає розбіжність і зіставлення інтересів однієї соціальної, національної і т.п. групи інтересам інших груп.

Четвертий домінуючий вузол, що стягує воедино декілька чинників і причин виникнення і розвитку політичних конфліктів у суспільстві, міститься в самій політичній системі сучасного суспільства, у властивій їй організації державної влади, де виконавча влада конституційними встановленнями відділяється від законодавчих і судових властей. Це призводить до появи таких різновидів конфліктів, як державно-правові¹ та статусно-рольові конфлікти. Політичний статус соціальної групи або окремої особи, як відомо, включає: місце в ієрархії політичної влади (пануюча еліта, правлячі круги, опозиція, виборці і т. п.); сукупність і обсяг статусних політичних і громадянських прав; сукупність і обсяг статусних політичних обов'язків і відповідальності (президент країни, прем'єр-міністр, мер міста, лідер партії, пересічний громадянин і т. п.); реальну можливість тих або інших соціальних груп, верств, осіб брати участь у політичному житті і впливати на нього. Статусно-рольові конфлікти в сучасній Україні вельми різноманітні. Це конфлікти між політичною елітою і масами, між владою і народом, між фракціями в парламенті (НУНС — БЮТ — ПР), між різними партіями в боротьбі за вплив на маси (що особливо помітно під час виборчих кампаній, які відбуваються регулярно), між обіцянками політичного лідера, сформульованими ним у боротьбі за посаду, і рівнем їх виконання, що викликає невдоволеність великих мас населення (наприклад, контрактна армія), і т.п.

Сьогодні ми спостерігаємо наявність усіх цих груп факторів, які, перехреснюючись між собою, викликають неймовірно гострі суперечки у суспільстві і підтримують його кризовий стан протягом довгого часу. При цьому характерним є той факт, що жодна з груп — детермінантів конфліктів не зникає і не послаблюється, а, навпаки, постійно підігривається діями окремих особистостей

¹ Див.: Герасіна Л. М. Проблеми правової конфліктології: феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз : монографія / Л. М. Герасіна, М. І. Панов. — Х. : Право, 2004. — С. 60–78.

та груп політиків. Навіть короткий аналіз деяких особливостей політичних конфліктів та їхніх можливих наслідків для існування політичної системи України показує, що необхідно терміново зосередити зусилля як інституціональних, так і соціальних суб'єктів політики на переорієнтування зусиль з боротьби за власні владні інтереси на інтереси держави Україна і її народу. У протилежному випадку краща перспектива для нашої країни — узбіччя світового розвитку.